

Plébániák anyakönyvei

Az 1684–1950 közötti időszak demográfiai kérdéseinek tanulmányozásához elengedhetetlenül szükséges az egyházi anyakönyvek tanulmányozása. A legrégebbi, a csíkszentgyörgyi anyakönyv 1684-ből való. Az anyakönyvekbe a születéseket, házasságkötéseket, elhalálozásokat, 1811-től az oltásban részesülteket is bevezették.

Adókvetési tabellák

A történeti statisztika művelőinek értékes információkat tartalmaznak az 1818–1848 közötti időszakra vonatkozó adókvetési tabellák: Felső Fejér megye (Réten járás), Kükküllő megye (Nádas járás), Kőhalom-szék (Felső járás), Segesvár-szék (Felső járás), Udvarhely-szék egész területe, Háromszék (Alsó-Csernáton járás).

A levéltár anyaga a Romániában szokásos engedélyezési eljárások lebonyolításával kutatható.

Albert Dávid

Egyetemi és Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár

Kolozsvár művelődéstörténeti képének – bármennyire is megkopott az az utóbbi negyvenöt esztendőben – máig legerősebb színfoltja az Egyetemi, illetve az Akadémiai Könyvtár, melyek alkotóelemeik révén az erdélyi könyvtártörténet (romos) műemlékeinek is tekinthetők. E két intézmény ma is a kincses város legjelentősebb könyvtárai, de a múltat kutatók számára történelmi magvuk az igazán jelentős.

Az Egyetemi Könyvtár a János Zsigmond óta érlelődő erdélyi egyetem megvalósulását követően jött létre 1873-ban. Abban, hogy a Ferenc József Tudományegyetem megalakulását követő évben közel 40 000 kötetes könyvtárral rendelkezett, oroszlánrésze volt az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, mely ötven esztendőre kötött szerződés alapján könyvgyűjteményét a tulajdonjogok fenntartása mellett az egyetemi oktatás rendelkezésére bocsátotta. Elsőként tehát erről a gyűjteményről kívánok szólni.

Az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum-Egyesület (az erdélyi magyarság „tudományos akadémiaja”) már működésének kezdetén értékes könyvtárral rendelkezett. Ez az öntudatos művelődéspártolók adományainak volt köszönhető. Többek között a történetíró Kemény József könyv- és kéziratgyűjteménye (mely azóta szétszóródott: kéziratok anyagának egyik része a Kolozsvári Állami Levéltárban, másik része a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található) mellett Mikó Imre és a Csereiek krasznai könyvtára képezte az egyesület könyvgyűjteményének alapját. Nyilvános működését a könyvtár 1860-ban 20 000 körettel kezdte meg, s története korai időszakából említésre méltó Szabó Károly könyvtárosságának ideje, aki igyekezett Erdély-szerte felkutatni és összegyűjteni a fellelhető régi magyar nyomtatványokat, kéziratokat, okleveleket. Fáradozásai nyomán a könyvtár erdélyi magyar nemzeti

gyűjteménnyé fejlődött. Fő feladatának a hungarikák minél teljesebb összegyűjtését tekintette, a tudományok korszerű segédeszközeinek megszerzése mellett. (Szabó Károly harminc évig tartó könyvtárosságának egyik „mellékterméke”-ként megkezdte a régi magyar könyvek bibliográfiai leírását.) A könyvtár egyenletes fejlődését a múzeum-egyesületi rendszeres évi általány és az ajándékok biztosították.

A múzeumi könyvgyűjtemény történetének első szakasza 1872-ben (ekkor 30 408 kötetet számlált), az egyetemmel megkötött szerződéssel lezárult. Ettől kezdve sorsa természetesen szorosan összefonódott az Egyetemi Könyvtárával, noha a két intézmény között kötött megállapodás értelmében a két könyvtárat külön kezelték, sőt voltaképpen a Múzeum-Egyesület kezelte az egész Egyetemi Könyvtárat, fedezte az igazgató fizetését, személyét is ők választották meg, az egyetem csak a felügyeletet gyakorolta. Ez a helyzet 1895-ben változott meg, amikor a Múzeum-Egyesület újabb bérleti szerződést kötött az egyetemmel. Ennek értelmében az állam teljes anyagi és erkölcsi felelősséget vállalt az egyetemi gyűjteményeinek kezeléséért. Ezt követően egyetlen betűrendes katalógusba egyesítették a két könyvtárat, csupán a leltári nyilvántartás maradt elkülönítve egészen 1950-ig. 1919-től kezdve a kolozsvári román egyetem fillérnyi ellenszolgáltatás nélkül használta tovább a Múzeum-Egyesület könyvtárát (és más gyűjteményeit), arra hivatkozva, hogy a magyar egyetem jogutódja, de a szerződésből csak az előnyöket vállalta, a kötelezettségeket nem.

1950-ben az államosításkor a Múzeum-Egyesület könyvgyűjteménye több mint 250 000 kötettel, több ezer kézirattal, kétmillió lapnyi, a XIII. századdal kezdődő időszakból származó levéltári anyaggal rendelkezett. A könyvek java része, a kéziratokkal együtt a mai napig az Egyetemi Könyvtárban található. Az 1943-ban önállósult levéltár anyaga viszont előbb a Román Akadémia, majd pedig az Állami Levéltár kezelésébe került, és jelenleg is ott található.

Alakulásakor, 1873-ban az Egyetemi Könyvtár tulajdonában a múzeumi könyvgyűjteménynél jóval kisebb számú anyag volt. Birtokába került az addig a Lyceum-könyvtárban őrzött Benigni-hagyaték (mildenbergi Joseph Benigni, erdélyi katonai főparancsnoksági titkár hátrahagyott könyvtára 6839 kötetben), a szepesi régi jogakadémia könyvei (1639 kötet), a kolozsvári orvossebészeti intézet könyvtára és a főkormánysház levéltárának 3085 kötetes kézikönyvtára. Ezt az alapállományt fejlesztették aztán módszeresen tovább a rendszeres évi támogatás segítségével. 1900-ban jelent meg első, ötkötetes szakkatalógusa. A belső szakszerű könyvtári rend megteremtőjeként Erdélyi Pált tartják számon, aki a modern bibliotekonómia elveinek érvényesítésével dolgoztatta fel a könyvállományt. A tervszerűen, főként vásárlások útján gyarapodó könyvtár rendre kinőtte a rendelkezésére bocsátott helyiségeket, s ez szükségessé tette egy könyvtárpépület felépítését. A hosszas huzavona után végül 1909 májusában nyílt meg a maga idejében nagyon modern, a bázeli egyetemi könyvtár hatását tükröző épület, mely az 1931–1934 között hozzátoldott folyosóval s a második világháború után felhúzott raktárhelyiséggel együtt a mai napig az Egyetemi Könyvtár otthona.

1919 körül 40 000 kötetet számlált a gyűjtemény, s rendelkezett az első világháborút megelőző időből származó, az egyetemi oktatáshoz, valamint a tudományos kutatáshoz szükséges anyag legnagyobb részével.

Ezt követően, 1919 májusában az Egyetemi Könyvtár is a román állam tulajdonába került, átvételére Onisifor Ghibu, a nagyszebeni görögkeleti püspökség tanfelügyelője karhatalom kíséretében jelent meg. A könyvtár történetének ebben az újabb szakaszában kezdődött meg a gyűjtemény román anyaggal való gyarapítása. Így került állományába más román magánkönyvtárak mellett Gheorghe Sion moldvai bojár többek között 300 régi román könyvet (tehát 1830 előtti nyomtatványt) tartalmazó gyűjteménye, s 1923-tól romániai kötelezpéldány-joggal is rendelkezett. Ugyancsak ebben a periódusban jelentősen gyarapodott az idegen nyelvű anyag. A vásárlásokkor minimális összeget szántak a magyar nyelvű állomány beszerzésére (az egész két világháború közötti időszakban 125 mű 264 kötetére valót), így e téren a könyvgyűjtésben két évtizedes hiány jött létre, melyet 1940 után igyekeztek pótolni.

A Múzeum-Egyesület feloszlása (1950) óta teljesen felszámolták az EME könyvtárának szervezeti különállását, és összemosták az EME és az egyetem tulajdonjogát. Még az EME ex libriseit is az egyetem tulajdonjegyével ragasztották le A központi Egyetemi Könyvtárban (a különböző kari könyvtárak viszonylagos önállóságot élveznek) 1970-ben 90 ősnymtatványt, 1952-ben 1428 régi magyar könyvet, 1022 régi román könyvet, 4000 kötetnyi kéziratot, 16 000 főképpen Erdéllyel kapcsolatos térképet, 400 000 kötetnyi periodikát (köztük régi magyar hírlapgyűjteményt), érem- és pecsétgyűjteményt, kottákat tartottak számon. Ma már – legalábbis elvileg – a könyvtár egésze kutatható, külföldi állampolgárok útlevelük és esetleg munkahelyi igazolvány alapján minden külön engedély nélkül beiratkozhatnak és dolgozhatnak itt. Könyv- és folyóiratállományában az elmúlt évtizedek szűklátókörű könyvtárfejlesztéséből származó hiányokat nagy anyagi áldozatokkal is csak hosszú idő alatt lehet majd megszüntetni.

A kolozsvári Akadémiai Könyvtár 1950-ben különböző államosított egyházi gyűjteményekből jött létre. Főbb alkotóelemei: a kolozsvári volt piarista gimnázium Lyceum-könyvtár néven ismeretes könyvgyűjteménye, a kolozsvári volt református és unitárius kollégium könyvtárai, a kolozsvári ferences kolostor könyvei, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának kézikönyvtára és kéziratára, a szatmárnémeti római katolikus püspökség könyvgyűjteménye, a balázsfalvi görög katolikus könyvtár, a nagyváradai görög katolikus püspökség kéziratára, az egykori Román Nyelv Múzeuma, a volt Románok Történeti Intézetének és a Régészeti és Numizmatikai Intézet bibliotékája, a Racovita-könyvtár, Timotei Cipariu orientalisztikai gyűjteménye stb. Megalapítása óta természetesen az Akadémiai Könyvtár saját, „élő” anyagot is gyűjt.

Említett alkotóelemei közül néhányra külön is fel kell hívunk a figyelmet.

A kolozsvári piarista kollégium könyvtárának múltját vizsgálva a Báthory István által 1579-ben alapított jezsuita akadémia könyvgyűjteményének történetéről is szólnunk kell. A jezsuita kollégium könyvtárában menedéket leltek a katolikus intézményeknek a XVI. század végén, a reformáció után

még fellelhető könyvei, s így ezek alapján hozzávetőlegesen fogalmat alkothatunk középkori bibliotékáinkról. A Jézus Társaság központi rendszabályainak megfelelően a későbbiekben a létének kezdetén álló könyvtárat igyekeztek korszerű, tudományos és az oktatáshoz szükséges könyvekkel ellátni, de az magánadományok útján is gyarapodott (pl. Wolphard–Kakas könyvtár). A fejlesztés azonban nem válhatott rendszeressé, mert a könyvtárnak is osztóznia kellett a jezsuita rend hányatott sorsában, míg az 1603-as könyvtárdúlással lezárult történetének első korszaka. A könyvtárnak erre az időszakra vonatkozó anyagáról sokáig azt hitték, hogy teljesen szétszóródott, mára azonban 490 címet sikerült a bejegyzések alapján azonosítani, legnagyobb részük ma is az Akadémiai Könyvtárban található.

A fejedelemség megszűnte és a jezsuiták újbóli kolozsvári megjelenését követően, 1693-tól a könyvtár ismét fejlődésnek indult. Szerencsére a rend feloszlata után kolozsvári könyvgyűjteményét nem számolták fel, hanem az 1777-től a piaristák kezelésébe került, s hivatalosan egyetemi könyvtárként, nyilvános jelleggel működött. Jó ideig ez volt az egyedüli tudományos segédeszközökkel felszerelt erdélyi könyvtár. 1784-ben a tanintézet lyceumi minősítést nyert, s a Lyceum-könyvtár fő feladata a főiskola három tagozatának bölcsészeti, jogi, orvosi művekkel való ellátása lett. Az intézmény a XIX. század második felében kivételes helyzetbe került, mert az erdélyi könyvellenőrző hivatal a cenzúrázott kéziratokat megőrzés céljából itt helyezte el. Ide került ajándékozás útján az Aranka-féle Magyar Nyelvművelő Társaság könyv- és kéziratára, s 1944-ig a Magyar Tudományos Akadémia minden nyomtatványát megküldte a könyvtárnak. A Lyceum-könyvtár fontossága az erdélyi tudományos életben voltaképpen a Múzeum-Egyesület, majd a kolozsvári Egyetemi Könyvtár megalakulása után fokozatosan csökkenni kezdett. A két világháború között azonban rövid időre ismét egyetemi könyvgyűjtemény funkcióját töltötte be a magyar szakirodalom beszerzésével és közvetítésével. 1948-ban félszázezer kötetes állománnyal államosították.

A kolozsvári református iskola könyvtárának kevesebb viszontagságot kellett túlélnie, mint a katolikusokénak. A XVII. század közepén az Apáczai Csere János fáradozásai nyomán kollégiummá fejlődött tanintézet könyvgyűjteményének alakulása 1660-tól pontosan nyomon követhető, legrégebbi könyvjegyzékei nemrégiben láttak napvilágot. S miután állományát nem tizedelték meg pusztítások, az indulás éveiből származó kötetek ma is nagyjából megtalálhatók az Akadémiai Könyvtárban. Rendszeres gyarapítása a XVIII. században kezdődött meg. Jelentős adományok és vásárlások révén látványosan gyarapodó könyvtárrá vált, mely saját, kollégiumi nyomdájából és a nagyenyedi nyomda részéről is megkapta a kötelezpéldányokat. 1948-as államosításakor több mint 65 000 kötetes állománnyal rendelkezett. Ezek között gazdag kéziratár, nagyszámú régi magyar nyomtatvány és neves személyiségek, miként Porcsalmy András, Apáczai Csere János özvegye, ifjabb Pápai Páriz Ferenc vagy Teleki József adományai találhatók.

Az unitárius kollégium könyvtárának sorsa egyházához hasonlóan viszontagságos volt. A kollégium az 1556. és 1557. évi országgyűlés rendelkezései alapján a kolozsvári volt domonkos kolostor épületében kezdte el tevékenységét (1568-ban), s feltehetően az ott található könyvtár alkothatta

könyvgyűjteménye alapját. Sajnos, a Basta által feldúlt könyvtárat újjáalakulása után több ízben is tűzvész és tudatos rombolás szinte teljesen elpusztította. Zavartalan fejlődése a fejedelmi kor végével kezdődött, s éppen ezért az ezt megelőző időszakból származó mai anyag legnagyobb része későbbi adományokból gyűlt össze. Természetesen a könyvtár gyarapítói nagy hangsúlyt fektettek az erdélyi és nemzetközi unitárius irodalom összegyűjtésére, s ezért igen jelentős a kéziratár teológiai vonatkozású anyaga, hiszen nyomdai lehetőségek híján az unitárius egyházi művek főképpen így maradtak ránk. Említésre méltóak Sommer, Palaeologus, Dávid Ferenc írásainak másolatai vagy a szombatos Péchi Simon saját kezű írásai. Az úgynevezett régi könyvtár, mely főképpen donációk útján jött létre, tartalmazta többek között Suky László kézirat-adományát, Bölöni Farkas Sándor bibliotékáját, térképeit, Amerikából hozott emlékeit, kéziratgyűjteményét, Brassai Sámuel könyvtárát, Nagyajtai Kovács István könyveit és igen értékes kéziratgyűjteményét (melyben olyan darabok találhatók, mint Kolozsvár magyar lakosságának 1453-as adóösszeírása, Dávid Ferenc, Heltai Gáspár, Enyedi György művei). Érdekes színfoltja az unitárius kollégium könyvtárának az úgynevezett angol könyvtár, mely a múlt században angol és amerikai unitáriusok adományaiból jött létre. 1948-ban állami tulajdonba került az unitáriusok több mint 60 000 kötetes könyvgyűjteménye is

A szatmári római katolikus püspökség könyvtárát Schlauch Lőrinc alapította 1874-ben, s magvát Török János számottevő bibliofil értékeket tartalmazó gyűjteménye képezte. Az összességében 20–25 000 kötetes állománynak csak töredékei kerültek a kolozsvári Akadémiai Könyvtárba.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek az Akadémiai Könyvtárba jutott anyagából a legjelentősebb Kemény József kéziratgyűjteménye, mely főként elbeszélő forrásokat tartalmaz, eredetiben és másolatban.

A balázsfalvi görög katolikus intézmények könyvtárának alapját a XVIII. század közepi bazilita kolostor könyvtára képezte, s ebből fejlődött tovább az intézmény a püspökség és káptalan kiépülésével párhuzamosan a XIX. század második felében s a XX. század elején. Itt találhatók a XVIII. század végi román nemzeti mozgalom, az úgynevezett Erdélyi Iskola képviselőinek könyvei, kéziratai, de említésre méltó Timotei Cipariu könyvszerető görög katolikus kanonok könyvtár-adománya (melyben sok magyar gyűjtő könyvtárából származó kötet található, többek között Szatmári Pap Mihály régebbi erdélyi gyűjtemények darabjait tartalmazó könyvtárának egy része) vagy a román 1848 és a dualizmus kora kiemelkedő személyiségének, Gheorghe Baritiunak a könyvgyűjteménye. Az Erdélyi Iskola neves képviselőinek, Samiul Micunak és Gheorghe Sincainak a könyvei gazdagítják a nagyváradi görög katolikus püspökségnek az Akadémiai Könyvtárba került kéziratárát.

A kolozsvári Akadémiai Könyvtár egésze kutatható, nemsokára elkészül a három kolozsvári egyházi iskola könyvtárának egyesített katalógusa. A napjainkban érvényben lévő rendelkezések szerint külföldiek útlevelük alapján könyvtári belépőt válthatnak, és kutathatják a gyűjtemény egész anyagát, melyben 1970-es adatok szerint – egyebek mellett – 161 ősnymtatvány, 2306 régi magyar és régi román könyv, 6518 kézirat található.

Jakó Klára